
Geografia de Catalunya

Introducció a l'assignatura

PID_00254879

Rosa Cerarols Ramírez

Material docent de la UOC

Rosa Cerarols Ramírez

Doctora en Geografia (2008) i màster en Antropologia Visual (2006).

L'encàrrec i la creació d'aquest material docent han estat coordinats per la professora: Anna Busquets Alemany (2018)

Primera edició: febrer 2018

© Rosa Cerarols Ramírez

Tots els drets reservats

© d'aquesta edició, FUOC, 2018

Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona

Disseny: Manel Andreu

Realització editorial: Oberta UOC Publishing, SL

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars del copyright.

Introducció

Els continguts que estructuraven l'assignatura tenen per objectiu indagar en les particularitats, els reptes i les complexitats que sorgeixen a partir de les interrelacions existents entre el medi físic i la societat de cap a cap de la geografia catalana. A partir de cinc grans temes s'intentarà explicar per què Catalunya és com és en les seves diverses escales d'anàlisi. En primer lloc, es farà un repàs històric dels estudis de la geografia de Catalunya des de la perspectiva acadèmica amb la voluntat d'enquadrar la realitat catalana com a objecte d'estudi. En segon lloc es tractarà la divisió territorial per tal d'entendre els fonaments i l'evolució de la seva distribució administrativa a partir dels principis de la geografia política. El tercer bloc girarà al voltant de la diversitat paisatgística catalana com a element imprescindible per a abordar la realitat geogràfica com un conjunt plural d'identitats territorials. Seguidament, s'apuntaran les característiques de la seva població i poblament tenint en compte especialment la seva distribució i dinàmiques, tant locals com globals. Finalment, es posarà èmfasi en les implicacions de la jerarquització de l'organització urbana catalana, de la gran Barcelona a les petites capitals de comarca, passant per l'homogeneïtzació de la regió metropolitana.

La geografia té la voluntat de conèixer i comprendre l'entorn. Per tant, és molt més que un mapa. Etimològicament s'ha emfatitzat el seu caràcter descriptiu, el de narrar l'espai, però en última instància cal anar més enllà i concebre-la com una disciplina d'estudi que es dedica a l'observació, descripció i anàlisi territorial a diferents escales, de casa nostra al món sencer. Malgrat que en el nostre context acadèmic venim d'una tradició en què l'eix temporal (la història) generalment ha tingut més reconeixement que l'eix espacial (la geografia), cal subratllar que són interdependents i que, per tant, és important considerar la geografia com a punt de partida de la història i remetre's a la història per a entendre les transformacions del territori que ens envolta.

Fet l'aclariment inicial, podem preguntar-nos: de què parlem quan ens referim a la geografia de Catalunya? Com és el seu mapa? On són les seves fronteres? Què la caracteritza? La resposta és que la geografia delimita, circumscriu, cartografia, interrelaciona i també regionalitza. Així, la geografia de Catalunya és la geografia d'una delimitació que respon a molts i a variats factors d'índole natural, climàtica, cultural, històrica, socioeconòmica, etc. i que intentarem anar concretant a continuació.

Si complementem la imatge satèl·lit i ens remetem en primera instància a xifres i dades descriptives bàsiques, tenim que Catalunya, com a comunitat autònoma de l'Estat espanyol, té una superfície de 32.000 km². Al nord limita amb Andorra i França (departament dels Pirineus Orientals), a l'oest amb la Comunitat Autònoma d'Aragó, al sud amb la del País Valencià i a l'est amb la mar Mediterrània. Catalunya consta, actualment, de 42 comarques i 947 municipis. Una població, l'1 de gener de 2017, de 7.496.276 persones, i un PIB, el tercer trimestre de 2017, de 58.283 milions d'euros. No obstant això, més enllà de les xifres cal contextualitzar aquesta realitat geogràfica, on coexisteixen tres llengües oficials, per exemple. Aquest és, sens dubte, l'objectiu que té aquest curs.

Informació en línia

Pel que fa a la generació d'informació estadística de Catalunya és important que coneguem l'Institut d'Estadística de Catalunya, l'IDESCAT, i tota la publicació en línia de dades actualitzades, informes, projeccions i inventari històric amb molta facilitat de cerca.

Institut cartogràfic i geològic de Catalunya

Actualment tota la producció de mapes cartogràfics es fa a partir d'imatges satèl·lit. A Catalunya se n'ocupa l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC). Si teniu curiositat podeu mirar el vídeo de la institució que explica com treballen: <https://www.youtube.com/watch?v=dkm0sZG15g8>

Imatge satèl·lit de la NASA, agència espacial nord-americana.

Des de l'espai podem fer moltes delimitacions, però cap no podrà respondre a postulats polítics ni d'identitats culturals. A partir d'aquesta imatge podem referir-nos a les característiques associades a les particularitats del sòl i a la seva formació geològica.

La divisió del territori català en comarques es remunta a principis del segle XX; aquestes van ser anul·lades durant la dictadura franquista i restablertes (amb algunes modificacions) amb la recuperació de la democràcia i en el marc jurídic de l'Estatut d'Autonomia. El mapa de les comarques catalanes s'ha anat transformant al llarg del temps, tal com ho exemplifica la recent creació d'una nova comarca, el Moianès, l'any 2015.

Mapa de les 42 comarques catalanes de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Cartografia catalana

Pel que fa a la producció cartogràfica catalana, disposem d'una llarga tradició i d'una cartoteca amb valuosa documentació, molta de la qual és consultable en línia. Si teniu interès en la creació de mapes, el mateix ICGC disposa del programari lliure Instamaps per a fer mapes amb molt bona base cartogràfica. També té el portal Vissir3 on és possible descarregar cartografia de Catalunya amb gran detall i gratuïtament. Consulteu www.icgc.cat.

El mot *Catalunya* comença a ser utilitzat d'una manera generalitzada a partir del segle XII, prenent com a referent l'àmbit territorial que actualment coneixem com a Catalunya. El segle XII va ser d'una gran transcendència històrica per a Catalunya (ja que amb la conquesta de Lleida i de Tortosa s'unifica políticament el territori del Principat), i es comença a generalitzar l'ús d'aquest terme. I aquesta generalització és correlativa a la conformació, per primer cop a la història, d'una entitat política que territorialment equival a la Catalunya actual.

Enllaç

Pel que fa a la cartografia històrica, podeu veure el vídeo documental que explica l'evolució de la cartografia a Catalunya: <https://www.youtube.com/watch?v=XAZ3sjqRKjc>.

I com és Catalunya geogràficament parlant? Possiblement el que cal destacar en primer lloc és la interdependència existent entre mar i muntanya. La noció de mediterraneïtat a Catalunya no és, però, exclusivament física. A més d'un component topogràfic i climàtic, en té un altre d'humà i cultural. Sobretot en la mesura que aquest ha estat un territori agrícola i que ha tingut com a patró de conreu més habitual l'anomenada «trilogia mediterrània»: el blat, la vinya i l'olivera. A la vegada, com és propi d'una gran part dels països mediterranis, la muntanya, el caràcter trencat del relleu, és un dels elements distintius del territori català.

Territori de muntanya, però també territori de pas, com una via bàsica de connexió entre les terres ibèriques i l'interior del conjunt europeu. I al mateix temps, històricament, a la idea de la muntanya com a refugi també cal afegir-li una certa idea d'autosuficiència en el sentit econòmic, però també en el sentit polític i social. Tanmateix, cal subratllar que els Pirineus també constitueixen un factor d'enllaç més que no pas de separació, especialment les relacions entre pobles que van assolir la seva plenitud en el context de l'economia rural tradicional de base forestal i ramadera.

En segon lloc, cal fer esment a la gran diversitat paisatgística de Catalunya. Per a un territori que amb prou feines arriba als 32.000 km², com és el Principat, aquesta riquesa és un signe de diversitat territorial, paisatgística i humana molt remarcable, de les més elevades del continent europeu. En aquest sentit, ens permet entendre que no és per casualitat que els geògrafs, tant d'aquí com de fora, sovint hagin qualificat Catalunya com un veritable mosaic paisatgístic.

Actualment, l'any 2018, per a l'Observatori del Paisatge de Catalunya, coexisteixen 134 unitats de paisatge diferents. Cadascun d'aquests paisatges té un caràcter paisatgístic propi i està caracteritzat per un conjunt d'elements que hi confereixen una idiosincràsia pròpia diferenciada de la resta del territori i contribueixen a fer-lo un paisatge diferent dels altres (i no millor ni pitjor).

Sobre la noció de paisatge

Us recomanem escoltar la conferència de Joan Nogué en la seva presentació com a membre de la secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans (2017), amb títol «El paisatge, entre subjecte i objecte»: <https://www.youtube.com/watch?v=XpLpgj4QLx4>

L'elaboració dels catàlegs de paisatge de Catalunya per l'Observatori del Paisatge ha permès obtenir per primera vegada el mapa de les unitats dels paisatges de Catalunya, un mapa fins ara inexistent.

Enllaç

Per a més informació en relació amb els paisatges de Catalunya, consulteu: www.catpaisatge.net.

Des de la perspectiva acadèmica, la geografia francesa ha tingut sempre una gran influència en la geografia catalana, tant pel seu desenvolupament metodològic com per l'aportació d'autors francesos al coneixement empíric del territori català. Cal remarcar la influència que des dels anys vint del segle pas-

sat va exercir l'escola clàssica de la geografia regional francesa en la creació de la geografia catalana moderna. Destaquen dos noms, Pierre Vilar i Pierre Deffontaines.

Entre les aportacions de Pierre Vilar, dins de la seva obra *Catalunya dins l'Espanya moderna* (1960), s'ha de fer esment al capítol «El medi natural», que es tracta d'una síntesis notòria de la geografia de Catalunya. En el marc del possibilisme, l'obra de l'autor cal entendre-la com una contribució a una interpretació bàsica de Catalunya a l'entorn de l'estructuració fisiogràfica que l'enllaça al fenomen industrial atenent al «factor geogràfic» en l'anàlisi històric. Per a l'autor, «la natura ofereix marcs i posa límits al desenvolupament de les economies regionals i de les personalitats col·lectives, els assegura certs recursos i els ofereix certes capacitats; però qui treballa és l'home i, per tant, qui determina és la història».

En les seves aportacions hi ha una justificació natural dels trets específics dels catalans. També dels seus límits, del paper de Barcelona com a articuladora territorial i com a element de connexió amb l'exterior i, finalment, del paper dels recursos limitats en l'estimulació d'un caràcter específic: la recerca del guany moderat, l'aventura comercial i el seny, que tenen quelcom a veure amb la disposició del territori català.

D'altra banda, per a Pierre Deffontaines, els caràcters generals de Catalunya es divideixen des d'una perspectiva aèria. En la seva obra *Geografia dels Països Catalans* (1986) hi podem llegir (pàg. 17):

«En un clar matí d'hivern, el paisatge és grandios: vers el nord, fent de teló de fons, la cadena nevada dels Pirineus s'aixeca des del Mont Perdut i la Maladeta fins el Puigmal i el Canigó, precedida dels blancs espadats calcaris, quasi marmoris, dels Pre-Pirineus, del Montsec, del Boumort, del Cadí. Vers el sud, el mar, brillant al sol, enquadra l'estranya punta, en forma d'ham, de l'extens delta fangós de l'Ebre. D'allà parteix la costa mediterrània, seguint una línia obliqua, vorejada de petits massissos litorals en rosari, que va a ajuntar-se vers el nord-est amb els contraforts dels Pirineus, que s'enfonsen dins el mar en els penya-segats del cap de Creus. En l'angle obert entre la Mediterrània i els Pirineus, Catalunya s'estén formant un vast triangle ple de relleus, al mig del qual s'aixeca un alt cim amb carena de dents de serra, com si fos el reu de les muntanyes, és Montserrat, la muntanya santa de Catalunya.»

Seguint amb la caracterització geogràfica de Catalunya, Deffontaines considera que hi ha un clar paral·lelisme entre Catalunya i la Provença, de la mateixa manera que també es pot concebre un repetit paral·lelisme entre el sud de la Península ibèrica i el nord marroquí. Una altra manera de descriure-ho és considerant Catalunya com el Finisterre oriental d'Ibèria «que condensa en un espai reduït, de no gaire més de dos-cents cinquanta quilometres de llargada, extraordinàries diversitats: hi regna un atapeïment de relleus, d'estructures i també de climes i vegetacions, encara més variats i extrems a mesura que el país s'estreny en forma triangular. És a dir, la varietat va creixent de l'oest vers la punta oriental» (Deffontaines, 1986, pàg. 21).

Pierre Vilar (1906-2003)

Historiador i hispanista francès. Entre la seva àmplia producció bibliogràfica destaquen els títols següents: *Histoire de l'Espagne* (1947), *Crecimiento y desarrollo* (1965), *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII* (1975) i *Introducción al vocabulario del análisis histórico* (1980).

Pierre Deffontaines (1894-1978)

Geògraf francès. Va ser un dels principals geògrafs que va contribuir a la configuració del camp de la geografia humana a França. El seu fons actualment es conserva a la Biblioteca de Catalunya.

Per a l'autor hi ha clares diferències entre els extrems nord-est i sud-est del triangle català: un acaba en el Finisterre oriental, en el contacte dels Pirineus i el golf de Lleó, mentre que l'altre, al sud-oest, a l'extrem oposat del triangle, acaba, en el contacte amb l'Ebre, a la desembocadura i el delta. Pel que fa a la Catalunya central, en distingeix tres zones paral·leles. Al nord, les serres pirinenques i prepirinenques; al centre, extenses plataformes tabulars que acaben en planures vers l'oest aragonès; al sud, fragments molt dividits formats de vells massissos, dirigits obliquament seguint una orientació paral·lela a la costa. El que també és significatiu i dota de significació la caracterització geogràfica de Catalunya és el triomf de les zones litorals. Des del punt de vista climàtic hi ha dues Catalunyes, una d'humida i muntanyenca a l'est i una Catalunya de l'oest cada vegada més seca a mesura que s'endinsa cap a l'interior. El límit entre ambdues pot emplaçar-se a la vall del Llobregat, si és que es poden traçar fronteres climàtiques.

A més, per a l'autor, la regionalització de Catalunya consisteix en sis zones depenent del relleu, clima i tipus de vida. Aquestes són la Catalunya de la tramuntana: l'Empordà; la Catalunya humida i forestal: Costa Brava, Montseny i Olot; la Catalunya litoral: Barcelona i Tarragona; la Catalunya interior: Vic, Montserrat i Lleida; la Catalunya pirinenca i la Catalunya de l'Ebre.

Tanmateix, en el marc de la síntesi geogràfica catalana és destacable la publicació, l'any 1958, de la *Geografia de Catalunya* de l'editorial Aedos, que va marcar un abans i un després en el marc de la formació d'una consciència pròpia. En paraules de Ferran Soldevila i Lluís Solé (1958, pàg. 629):

«A través de les diverses característiques geogràfiques de Catalunya, tant físiques com humanes, s'ha vist com, malgrat la gran diversitat que caracteritza el nostre país, sovint afloren uns trets comuns que permeten d'endevinar l'existència d'una gran regió, dotada d'una forta personalitat col·lectiva, base de la unitat geogràfica, econòmica i cultural, que té per sustentacle material el territori català. (...) Correspon a la Geografia de precisar fins a quin punt les característiques naturals d'aquesta regió, perfectament caracteritzada, poden haver contribuït a la formació d'una personalitat que a través dels temps ha tingut una expressió política pròpia.»

La divisió territorial de Catalunya, que consisteix en les delimitacions polítiques i administratives catalanes, ha anat canviant al llarg del temps alhora que ha anat generant nombroses controvèrsies: possiblement la més significativa i la que encara és vigent actualment es remunta a finals del segle XIX amb l'auge del catalanisme polític i el rebuig de la divisió provincial espanyola de l'any 1833. A principis del segle XX es planteja la divisió comarcal, que va ser suprimida durant la dictadura franquista i restablerta, amb algunes modificacions, amb la llei d'ordenació territorial de l'any 1987. A principis del segle XXI es va tornar a posar damunt la taula la reorganització del conjunt de les divisions territorials catalanes, des de les províncies fins a les comarques i municipis amb l'objectiu de racionalitzar la totalitat de l'Administració pública i fer més eficaç la prestació de serveis públics a la població.

L'organització territorial politicoadministrativa espanyola moderna conté tres nivells diferenciats: l'estatal, l'autonòmic/regional i el local. Cada nivell té una personalitat política pròpia i incorpora unes competències específiques de govern i de gestió pública (definides en la Constitució i en l'Estatut d'Autonomia). Per competència s'entén les matèries (justícia, sanitat, ensenyament, serveis socials, obres públiques i urbanisme, etc.) en les quals en cada nivell de l'Administració (estatal, autonòmica o local) té la capacitat de legislar i governar.

Tal com assenyala Jesús Burgueño és important prendre el mapa eclesiàstic català com a pòsit històric definidor de les regions geogràfiques catalanes. Per a l'autor, en les antigues diòcesis trobem una síntesi de la geografia comtal medieval (Barcelona, Girona, Osona i Urgell) juntament amb les dues grans ciutats musulmanes (Lleida i Tortosa) i l'afegit de la voluntat restauradora a Tarragona.

Tanmateix, la primera reorganització territorial unitària es remunta al decret de Nova Planta (1719), que va suprimir les institucions polítiques de Catalunya i amb aquestes les seves formes d'organització territorial. La reforma territorial liberal es planteja al llarg del segle XIX amb l'establiment de la divisió provincial l'any 1833. Actualment, en el marc vigent dins de l'Estat espanyol hi ha tres divisions territorials fonamentals: la provincial, la divisió en partits judicials i la municipal. I per al cas català, cal afegir les comarques i la proposta de vegueries.

El mapa de vegueries que finalment tingui Catalunya (de moment, amb data 2018, és una proposta) serà el resultat de la interacció dialèctica d'idees contraposades, síntesi i lloc de trobada de múltiples reflexions i aportacions. Cal constatar, com a conclusió del recorregut històric de les delimitacions territorials, que Catalunya manté indefinidament oberta la seva anòmala situació constituent i resten sense resoldre grans qüestions estructurals, bàsiques i definitòries de tot país com ho són l'organització territorial i la llei que hi està estretament relacionada, la llei electoral.

Bibliografia

Jesús Burgueño (2009). «Un país amb 7 territoris». *Treballs de la societat catalana de geografia* (núm. 67-68, pàg. 13-37).

Mapa municipal català i proposta de delimitació en set vegueries del Pla territorial general de Catalunya (PTGC).

De tots els fenòmens que marquen la dinàmica demogràfica o el paisatge social català, les migracions són els que expliquen en major mesura l'evolució de la població a Catalunya durant els darrers cent anys.

A tall d'exemple, s'ha passat de prop dels dos milions d'habitants de 1901 als set i mig actuals.

La fecunditat, que a principis del segle XX era de 3,51 fills per dona, va travessar un *baby boom*, amb índexs sintètics de fecunditat de 2,86 l'any 1975, es va precipitar en una davallada monumental que ens va portar el 1995 a una mitjana d'1,15 fills per dona, i va remuntar lleument fins als 1,4 de 2012. En aquest sentit, la immigració ha tingut a veure amb l'increment tant del nombre d'habitants com de la fecunditat.

L'esperança de vida ha crescut ni més ni menys que dels 36 anys per als homes i els 38 per a les dones el 1900, característica dels països en via de desenvolupament, als 79,87 per als primers i 85,41 per a les segones el 2012, una de les dades que es poden comptar entre les dels països amb millors resultats. I aquí la immigració no hi ha tingut el mateix protagonisme.

La conjunció de la baixa de la fecunditat i el perllongament de la vida explica la inexorable transformació del perfil de la piràmide per sexe i edat. Perfil que il·lustra el salt definitiu d'una població que, tot i haver fet la seva transició demogràfica, es mantenia jove a una distribució per edats caracteritzada per l'envelliment. El percentatge de persones de 65 i més anys haurà crescut del 5% al 17,39% en un segle, i inversament el d'infants haurà caigut del 30,2% al 14,83% l'any 2012. Aquesta mutació estructural ha comportat canvis econòmics i polítics de gran profunditat, com a la resta de societats posttransicionals, demogràficament parlant.

Tot i disposar de la constància que a la Catalunya del segle XVIII hi va haver importants corrents immigratoris procedents de França, no serà fins al segle XX, a partir de les estadístiques modernes de població, que es podran reconèixer les migracions com a factor determinant del creixement demogràfic. Si a la meitat i finals del segle XIX, la migració interna del camp a la ciutat havia estat la gran protagonista, amb el segle XX ho serà la migració arribada de la resta d'Espanya.

Una migració que, en bona part, acompanya i segueix el moviment de l'àmbit rural a l'urbà, alhora que fluctua amb els vaivens del cicle econòmic, desplegant-se en dues onades diferenciades: la de principis de segle, fins a la crisi del 29 i la Guerra Civil, i la posterior que, iniciada la postguerra, arribaria al moment culminant a la segona meitat dels anys seixanta i es desplomaria a partir dels anys setanta, coincidint amb la crisi anomenada del petroli.

La primera onada immigratòria (1901-1930), que correspon a la construcció del discurs nacionalista català de principis del segle, pren volada al quinquenni 1911-1915, i ho fa de la mà de l'expansió de l'economia d'aquell temps, en una conjuntura propícia abonada per la neutralitat d'Espanya a la Primera Guerra Mundial, amb una expansió accelerada de la indústria, encapçalada per la metal·lúrgia, la química, el ciment i la construcció, seguida de l'especulació subsequënt coneguda com la febre d'or. El descens de la fecunditat, que con-

Model de reproducció català

Podeu aprofundir sobre el model de reproducció català amb les aportacions d'Anna Cabré, que de manera didàctica explica en les conferències «Com serà la societat catalana d'aquí 50 anys» de l'Ateneu Barcelonès (2011): <https://www.youtube.com/watch?v=BFzUS6Mtvbc> i sobre el de demografia catalana a l'Aula d'Extensió Universitària de Castellbisbal (2014): <https://www.youtube.com/watch?v=QrEZ6Nyljnc>.

juntament amb el de França va marcar una fita mundial per la seva precocitat temporal, s'ha de considerar tan responsable de l'arribada de fluxos migratoris com la intensificació de l'activitat industrial.

Amb una mortalitat encara elevada, singularment a la ciutat de Barcelona, el creixement vegetatiu continua essent molt baix, sistemàticament superat a partir del quinquenni 1911-1915 per l'addició del saldo migratori, que va multiplicar per cinc els efectius del quinquenni anterior, i es va passar dels 17.847 de 1906-1910 als 92.574, fet que ens autoritza a parlar de *boom* migratori. Explosió que va arribar al seu punt àlgid al quinquenni 1926-1930, amb un saldo de 167.062 persones, cosa que va representar el 72% del total de la crecuda.

És destacable que el creixement vegetatiu entre 1916 i 1920 va ser quasi nul, a causa de la gran mortalitat provocada per la pandèmia de la grip de l'any 1918. En els dos quinquennis que van de 1921 a 1930 es va mantenir el saldo migratori, gràcies en part a la demanda afegida que la mateixa immigració generava, especialment en el sector de la construcció i serveis.

La distribució territorial de la immigració durant aquest període va ser heterogènia, tant des de la perspectiva de l'origen com des de la distribució en destinació. La ciutat de Barcelona i les comarques de la seva àrea d'influència foren els punts d'atracció sobresortints, cosa que va agreujar la tan infamada macrocefàlia barcelonina, apuntada com un dels grans mals de la demografia catalana. L'extensió del camp migratori català havia seguit una pauta de veïnatge territorial i continuïtat cultural. Les illes Balears i el País Valencià eren a finals del segle XIX, i encara a principis del XX, juntament amb l'Aragó, les terres més representades entre els orígens dels immigrants.

En la composició de la població censada el 1930 per província de naixement, el 18% dels 2.791.292 censats havien nascut fora de Catalunya. Les províncies amb més nombre d'immigrants corresponen a les del litoral mediterrani i l'Aragó; encapçalen la llista els 73.826 murcians («la immigració murciana»), seguits pels valencians amb 50.707 persones, i pels castellanencs amb 49.274 persones, que concentraven el 14,5%, el 10% i el 9,7% respectivament de la població nascuda a la resta d'Espanya.

La segona onada migratòria (1951-1975) cal analitzar-la tenint en compte diversos factors que van confluïr en la formació i volum del moviment migratori que va començar a la segona meitat del segle XX. D'una banda, el cavalcament de l'al·ludit èxode rural que encara s'estava donant i la consolidació de les xarxes migratòries establertes el primer terç del segle, mantingudes tant per la continuïtat dels factors d'expulsió als llocs d'origen com pels d'atracció als de destinació. D'altra banda, l'extensió del camp migratori català a pràcticament la totalitat del territori espanyol, especialment a partir de la integració econòmica de les diferents províncies espanyoles promogudes pel Pla d'estabilització del 1959 i el període del *desarrollismo* que caracteritzà la dècada dels seixanta.

En aquest període l'increment del saldo migratori va registrar nivells mai no assolits fins aleshores i s'acompanya d'un augment igualment espectacular del creixement vegetatiu, degut al *baby boom*, al qual també contribuïren decisivament els nous nadius. D'un saldo migratori positiu de 232.288 efectius en el quinquenni 1951-1955, que significava el 71% de tot l'increment, passem a un màxim per al període 1966-1970, que, malgrat multiplicar-se per 1,4 respecte de l'anterior quinquenni i arribar a les 425.831 persones, veu reduir el seu pes en el total de 61,8%.

La conjunció entre una elevada natalitat i immigració, que van apujar tant el saldo vegetatiu com el migratori, va acabar produint un augment de 689.160 habitants en un sol quinquenni, i es va assolir la taxa de creixement quinquennal més elevada de tot el segle, del 2,93%. El quinquenni 1971-1975 va experimentar una davallada significativa i va reduir gairebé a la meitat el saldo migratori, que passava a ser de 227.481 persones, compensat per l'increment del creixement natural, que arribà al zenit del segle, amb 310.345 naixements per damunt de les defuncions.

Com a conseqüència d'aquest ritme, en els vint-i-cinc anys que van de 1951 a 1976 la població va passar dels 3,2 milions d'habitants als 5,6 milions, que vol dir un increment anual de 100.000 persones per any. L'any 1970 el Principat tenia 5.079.140 habitants i la població nascuda a la resta d'Espanya, amb 1.860.719 censats i un 36,6% del total, aconseguia el màxim pes. El creixement del volum s'acompanya a parts iguals de la diversificació de les províncies d'origen i de la difusió dins del territori català.

Ja no es tracta només de l'àrea metropolitana de Barcelona i d'alguns punts concrets esparsos en la geografia catalana i relacionats amb la indústria energètica, com el nucli miner del Bages o les hidroelèctriques del Pirineu. Aquesta dispersió, però, no és completa, de manera que la persistència de la concentració dels immigrants, juntament amb la despoblació i l'envelliment (especialment de les comarques pirinenques i àrea prepirinenca, però també ampliant-se a comarques de la plana de Lleida, les comarques vitivinícoles tarragonines o els eixos fluvials protagonistes del desenvolupament industrial), acaba presentant un panorama de fort desequilibri poblacional en el territori, que accentua la tradicional concentració de la població.

Les noves migracions procedents d'Andalusia, que substituirien i superarien els antics fluxos migratoris més propers territorialment (Aragó, País Valencià i Múrcia), feien que tres províncies andaluses ocupessin els tres primers llocs, per aquest ordre: Granada, Jaén i Còrdova, entre les 166.327 persones de la primera i les 144.631 de la darrera. Durant tot aquest període la migració interna a Catalunya protagonitzada per catalans d'àrees deprimides cap als centres de creixement industrial no va cessar, com ho demostra el percentatge de catalans que vivia en províncies altres que la de naixement. Aquests immi-

grants interns es concentraven també a les mateixes barriades on s'assentava la població arribada de la resta d'Espanya, i van esdevenir «els catalans» en un territori caracteritzat per la segregació.

La dràstica disminució del saldo migratori per als quinquennis situats entre 1976 i 1995, que coincidiren amb la crisi econòmica, no significaren la desaparició dels fluxos procedents d'Espanya, però sí la selecció i variació de les característiques sociodemogràfiques dels immigrants, corresponent a l'esgotament del model migratori rural/urbà que componia el gruix dels moviments migratoris precedents, cosa que va deixar pas a una representació territorial de les regions més desenvolupades i a un pes més notori de professionals i directius en els escassos fluxos del període.

Fins i tot en el quinquenni 1981-1985 s'enregistrà un saldo migratori negatiu, de gairebé 89.000 persones. L'aturada de les migracions i els baixos nivells de natalitat duran el país a un període d'estancament demogràfic de més de vint anys, que farà valdre l'eslògan electoral «Som 6 milions».

Amb el canvi de mil·lenni es va iniciar la tercera onada, la de la migració internacional, que ha implicat el desbordament de les fronteres estatals del camp migratori català. En donar-se dins del context de la globalització, aquesta expansió s'ha disparat i ha trencat la lògica del veïnatge territorial i fins i tot de la continuïtat històrica. La definició de l'estatut d'estranger que s'aplicarà a l'immigrant cal considerar-la com la primera gran diferència respecte a les migracions anteriors procedents de la resta d'Espanya. A part de la demanda econòmica, el control de la migració i les decisions jurídiques sobre els drets dels immigrants acabaran marcant el ritme de les migracions.

La nova immigració internacional presenta una altra diferència radical en la ruptura de la preponderància dels moviments que tenen el seu origen en l'àmbit rural i acaben en destinacions urbanes. En les migracions del segle XXI, no només s'hi barregen els fluxos d'origen rural i destinació urbana amb els d'àmbit urbà a àmbit urbà, sinó que moltes vegades s'han produït de manera inversa, d'urbà a rural. La nova heterogeneïtat és tan determinant com les diferències més visibles culturals, religioses o ètniques.

Aquesta tercera i darrera onada migratòria ha fet créixer Catalunya dels sis milions d'habitants en què s'havia estancat durant més de vint anys als set i mig de l'any 2018. Tornant a la composició del creixement, els saldos batran rècords en el seu volum, amb 702.452 entrades per damunt de les sortides per al primer quinquenni del segle, i també en el pes que representa l'increment: un 90,8% de tot l'augment és degut al saldo migratori.

«Som 6 milions»

Als anys 80 del segle xx la Generalitat de Catalunya va crear aquest eslògan i va engegar una campanya oficial amb la finalitat de crear consciència de país. L'eslògan coincidia amb el volum de població que aleshores tenia Catalunya.

Quant a taxa de creixement, amb un 2,32%, només se situarà un xic per sota de l'experimentada al segon quinquenni dels anys seixanta, quan el país contribuïa, a la seva escala, a l'explosió demogràfica mundial, amb una taxa del 2,93%, i per al total del període 2000-2008 assolirà el 2,05%, que quasi dobla l'1,23% de creixement mundial.

El *boom* migratori coincideix gairebé amb la primera dècada del nou mil·lenni. De l'any 2000 al 2012, Catalunya ha rebut més de dos milions d'immigrants, dels quals 1,47 milions corresponien a estrangers vinguts directament de l'estranger, és a dir, un 66,9%, als quals s'haurien d'afegir 250.000 arribats de la resta d'Espanya. El màxim s'assoleix l'any 2007 amb més de 262.000 entrades, sigui quina sigui la seva procedència o nacionalitat, i comença a davallar precipitadament amb la crisi econòmica a partir del 2008.

Per a entendre millor l'entrada dels fluxos internacionals és convenient observar-ne l'evolució per grans desagregacions continentals. Els principals protagonistes del *boom* migratori han estat els oriünds de l'Amèrica Llatina. L'escalada dels fluxos estarà marcada, en primer lloc, per les regularitzacions extraordinàries de 2000, 2001 i 2005, en què d'una banda es regularitzaren molts més immigrants llatinoamericans, alguns dels quals s'empadronaren per primer cop, amb la qual cosa feia l'efecte que acabaven d'arribar, quan ho podien haver fet mesos o anys abans, i de l'altra, en certa mesura, es va comprovar un efecte crida mesurable pel rejueniment de les edats dels immigrants que podia ser interpretat com una anticipació de projectes migratoris.

L'afluència d'immigrants procedents d'aquest continent pot ser explicada parcialment per factors d'expulsió que han incidit en uns o altres països, per exemple la dolarització de l'economia equatoriana l'any 2000, el *corralito* argentí el 2001 o la violència i la inestabilitat política endèmiques d'altres països de la regió com Colòmbia. També hi va contribuir l'enduriment de la política migratòria nord-americana, que afectà especialment alguns dels països llatinoamericans com l'Equador o la República Dominicana. A les accions jurídiques hi haurem de sumar els programes de contractació en origen signats amb països llatinoamericans que van estimular la migració des del subcontinent.

Si tenim en compte la discriminació positiva en matèria d'adquisició de la nacionalitat dirigida als ciutadans iberoamericans (a més de filipins, equato-guineans, andorrans i descendents dels jueus sefardites), respecte d'altres estats, que redueix de deu a dos anys l'exigència de l'estada legal i ininterrompuda en territori espanyol per a poder optar a la nacionalitat espanyola, juntament amb la preferència declarada en les enquestes d'opinió, comprendrem que s'hagi defensat la tesi que els llatinoamericans es van beneficiar de certa selecció positiva, sobretot enfront de la migració africana, que fins aleshores havia estat majoritària, si excloem l'europea comunitària.

També trobem l'ascensió dels fluxos europeus no comunitaris, animats pels polonesos fins al 2005 (data d'entrada a la Unió Europea de Polònia) i sobretot per romanesos (i en menor mesura búlgars) fins a l'any 2007, quan Romania també va ser acceptada a la Unió Europea i passà des d'aleshores a formar part dels contingents englobats en la categoria de països membres de la UE. L'evolució erràtica dels fluxos procedents de l'Àsia ha de ser entesa com un resultat de l'heterogeneïtat en la seva composició. Tanmateix, a partir de 2011, amb la constatació de la profunditat de la crisi econòmica reflectida en els alts nivells d'atur, especialment entre la població estrangera, la caiguda s'accelera per a tots ells.

Gràcies a la immigració internacional, la percepció del món que podia tenir un català sedentari als anys noranta del segle passat i l'actual no s'assemblen en absolut. Sense moure's del territori, la seva visió serà més cosmopolita a causa tan sols de la presència d'un major nombre d'immigrants que s'ha caracteritzat per la diversitat en orígens, i també de les estructures per sexe i edat de cadascuna d'aquestes.

Del conjunt d'1.186.779 estrangers residents a Catalunya, que agrupaven el 15,7% dels empadronats l'1 de gener de 2012, el 46,9% eren dones. La majoria d'ells joves en edat de treballar, com correspon a uns efectius producte majoritàriament de fluxos de treballadors, que contrasta amb la població de nacionalitat espanyola, on es palesa el procés d'envelliment. La mitjana d'edat de les persones estrangeres era de 31,3 anys, mentre que la de les de nacionalitat espanyola ascendia a 42,5.

El que crida més l'atenció és l'extrema diferència entre els perfils de les poblacions on predominen els homes i els d'aquelles en què predominen les dones, cosa que posa en relleu dues estratègies migratòries oposades en què el paper pioner ha pertocat a un o altre sexe. Les piràmides corresponents a la població nascuda al Marroc (58,1% homes), Pakistan (79,4%) o Gàmbia (75,6%) ens parlen clarament de migracions en què no només els homes han estat els precursors, i més tard han anat reagrupant cònjuges i filles, sinó que la migració de dones ha estat singularment limitada, com en els dos darrers casos. A l'altra banda, hi trobem Bolívia (59,2% de dones), Colòmbia (55,9%) o Perú (55,3%), on les dones han estat les pioneres, i on la majoria d'homes han estat cònjuges reagrupats.

El pas del temps ha tendit a igualar els sexes i ha esborrat els desequilibris, ara gairebé imperceptibles. D'altra banda, piràmides predominantment simètriques com la romanesa (49% dones), l'argentina (48,7% dones), la xinesa (51,8% dones) o la francesa (51,5% dones) ens parlen de migracions eminentment familiars.

La migració internacional ha trastocat per sempre el paisatge humà de les viles i ciutats d'arreu de Catalunya. Juntament amb el volum, la intensitat i la diversitat, la difusió geogràfica serà una altra de les seves característiques, i so-

brepassarà en aquest aspecte les onades migratòries anteriors. Amb tot, la seva distribució ha seguit una pauta marcada prèviament, cosa que ha accentuat encara més alguns dels desequilibris atàvics en el poblament del Principat. La gran taca litoral i la preeminència de l'àrea metropolitana de Barcelona i de les capitals provincials i comarcals així ho indiquen.

El primer municipi en nombre de nascuts a l'estranger l'any 2012 era Barcelona amb 350.986 persones, que aplegava el 21,7% del total dels barcelonins; a molta distància seguien l'Hospitalet de Llobregat amb 67.000 (el 26,2%), Badalona amb 36.500 (16,5%) i Terrassa amb 33.400 (15,5%). De fet, la distribució territorial no fa res més que replicar l'oferta i diversificació laboral i residencial dels darrers anys.

Si fem diferents talls en la història demogràfica del país, veurem de quina manera es recull l'impacte de les successives onades migratòries en la seva naturalesa. El 1930, dels 2.791.292 censats, el 80,3% havia nascut a Catalunya, el 18,4% havia nascut a la resta d'Espanya i només un 1,3% havia nascut a l'estranger. L'any 1970, recollint, doncs, el pic de la segona onada migratòria i el màxim percentatge de nascuts a la resta d'Espanya, aquests superaven el milió de persones i significaven més de la tercera part del total de la població, el 36,7%, mentre que la nascuda a l'estranger gairebé es mantenia en nombres absoluts i disminuïa en percentatge fins al 0,7% i la nascuda a Catalunya, malgrat créixer en nombres absoluts, en relatius davallava fins al 62,8%.

L'1 de gener de 2012, que és el darrer padró continu disponible, la població nascuda a Catalunya creixia i assolía els 4.785.157 empadronats, però continuava mantenint-se gairebé en el mateix percentatge que feia trenta-dos anys, amb un 63,2%. El que ha canviat radicalment és la distribució entre les persones nascudes a la resta d'Espanya i les nascudes a l'estranger. Les primeres han minvat tant en nombres absoluts com en relatius, fins al 19,1%. En canvi, el nombre de nascuts a l'estranger, com ja sabem, es disparava i sobrepassava el milió de persones, amb un 17,7% dels empadronats.

Un dels primers efectes de la crisi econòmica, juntament amb la dramàtica caiguda de la immigració, ha estat l'embranchida de l'emigració. No és pas que l'emigració no existís abans, que existia. Sempre hi ha hagut moviments de sortida, però el volum escàs d'aquesta feia que passessin desapercibuts en comparació amb els d'entrada. A partir del segon semestre de 2008, però, que és quan es deixen sentir els primers efectes de la crisi econòmica en la dinàmica migratòria, mentre que la immigració decreix, l'emigració s'incrementa.

Amb la constatació que la crisi econòmica no s'aturava amb l'expulsió del mercat de treball dels nouvinguts, especialment dels ocupats a la construcció després de l'esclat de la bombolla immobiliària, va créixer la preocupació sobre els efectes que podia tenir en la població autòctona, especialment en el sector juvenil, que incrementava el seu percentatge d'atur a nivells mai vistos, amb valors del 53% per als joves entre 16 i 24 anys el segon trimestre del 2013, i

que entre els joves entre 25 i 30 anys, que són els protagonistes de l'emigració d'autòctons, havia anat pujant des del 6,6% el primer trimestre de 2008 fins al 24,4% el segon trimestre del 2013.

És així com, des del 2010, creix l'interès per unes estadístiques incapaces de copsar l'emigració amb la mateixa fiabilitat que la immigració, i com, a partir de 2012, la inquietud mediàtica i política sobre l'emigració de joves autòctons eclipsa el fenomen més important: la sortida d'immigrants i dels seus familiars.

Les estadístiques situen l'emigració d'estrangers dirigida a l'estranger com el fenomen més rellevant en termes quantitius. Des del 2008 fins al 2012, segons l'EVR (estadística de variacions residencials), van marxar a l'estranger 505.859 persones, de les quals el 92,5% tenia nacionalitat estrangera i només 38.573 persones, l'espanyola. Les xifres de l'estadística de migracions per al conjunt augmenten en 48.595 el total de sortides, però la distribució entre estrangers i espanyols a penes varia, es manté en un 92,7% a favor dels estrangers.

Si ens haguéssim de refiar de les estadístiques de variacions residencials, durant els dos darrers anys l'emigració d'estrangers hauria decaïgut, mentre que la d'espanyols, ben al contrari, a una escala deu vegades menor, s'hauria revifat. No només el volum diferencia les sortides per nacionalitat. L'estructura per sexe i edat de les baixes és també completament diversa. Els fluxos d'estrangers en conjunt destaquen per l'asimetria dels sexes i les sortides masculines se situen molt per damunt de les femenines.

En el cas de l'emigració espanyola, en canvi, la simetria és la tònica general, menys a edats majors, quan l'emigració masculina pot sobrepassar lleument la femenina. L'estructura per edats, a pesar de compartir un perfil jove, tampoc no deixa dubte sobre les diferències, si bé en aquest cas, l'excés de menors en el perfil de fluxos d'espanyols i la manca d'aquests en el dels estrangers, ens explica que es tracta probablement que la immensa majoria dels menors espanyols deuen ser descendents d'immigrants estrangers. En aquest sentit, el volum de sortides registrades per nacionalitats en nombres absoluts és encapçalat pel Marroc, que recordem que era la primera nacionalitat durant el període considerat.

A Catalunya, el debat sobre la dialèctica entre ciutat i territori ha girat sobretot al voltant de la relació entre Barcelona i la resta del territori català. Es tracta d'una discussió llarga i complexa. Al llarg dels dos darrers segles, diverses visions de la qüestió s'han confrontat, tant en el camp de les idees com en la pràctica política i urbanística. Unes han tendit a subratllar el caràcter positiu del creixement de Barcelona per al desenvolupament econòmic, cultural i social de Catalunya. Altres, en canvi, han vist en aquesta evolució un dels principals riscos per a l'estabilitat social, l'equilibri ambiental i la preservació de la identitat catalana.

L'evolució del procés d'urbanització durant les darreres dècades ha fet de Catalunya un únic sistema urbà, cada vegada més integrat. Un sistema amb unes marcades tendències de descentralització de població i activitats. El cor d'aquest sistema (l'espai on es localitzen les funcions de jerarquia més alta i on radiquen els principals enllaços de connexió exteriors) és l'àmbit metropolità de Barcelona. Paral·lelament, s'observa una progressiva extensió de les xarxes de relació metropolitanes, de manera que àrees sempre més àmplies del territori esdevenen estretament interdependents i integrades en termes funcionals.

Al mateix temps, també es constata la pèrdua de pes relatiu de les àrees centrals sobre el conjunt metropolità, i d'aquest sobre el conjunt català, tant pel que fa a la població com a les activitats econòmiques i els serveis. Finalment, també s'observa una gradual reducció de les diferències entre el centre metropolità i les seves corones, tant pel que fa a densitats poblacionals com pel que fa als llocs de treball localitzats, els equipaments, les infraestructures i, fins i tot, la renda disponible.

Des del punt de vista territorial, l'evolució urbana de Barcelona i del conjunt de Catalunya planteja grans dilemes en relació amb tres tipologies de problemàtiques. La primera fa referència a la forma urbana, a la compacitat i difusió del fet urbà. D'altra banda, la segona té a veure amb la funcionalitat de les xarxes metropolitanes, com es materialitza l'alternativa de la complexitat d'activitats amb la de l'especialització. I en darrera instància, també molt important, cal veure com es desenvolupa la cohesió social en el marc de la integració i la segregació.

Enllaç

Un dels temes més candents en relació a la ciutat de Barcelona és la transformació turística arrel dels Jocs Olímpics. Un repàs d'aquesta nova realitat plena de nous reptes, el teniu disponible en l'aportació d'Oriol Nel·lo en la I Trobada de ciutats sobre governança del turisme urbà, organitzat per l'Ajuntament de Barcelona: <https://www.youtube.com/watch?v=NhSL5KzUhdI>.

